

Hoe zien wij elkaar graag
Of verbeelden we ons maar wat?

Beeld u even in: ik heb geen verbeelding. Meer zelfs, geen mens, van in de grotten tot op de maan, heeft ooit enige verbeelding gehad. Verbeelding is ons volkomen onbekend. We hebben geen idee wat dat is. Het is nog nooit in ons opgekomen.

Zo luidt de opdracht.

Sluit nu desnoods uw ogen of zet een zonnebril op. Tegen het daglicht van de rede. En stel het u voor. Neem uw tijd. Hij neemt u ook. Wat zou er dan gebeuren, denkt u?

Dit is uiteraard een denkoefening, zoals een brand- of een rampoefening. Het is hypothetisch. We moeten het 'bedenken'. Of verbeelden. Dat komt hier op hetzelfde neer.

Het enige middel waarmee we ons kunnen inbeelden dat geen mens ooit enige verbeelding heeft gehad is de verbeelding zelf. Dat lijkt sterk op een paradox. Vooral bewijst het dat de verbeelding oneindig veel meer kan bedenken dan wij doorgaans kunnen denken.

Zelfs dat de verbeelding niet bestaat.

Of zoals Einstein ooit heeft beweerd: 'Logica brengt ons van A naar B. Verbeelding brengt ons overal.'

Ik heb er hierboven niet geheel toevallig een zootje van gemaakt. Vooral heb ik enkele kenmerkende werkwoorden schijnbaar zorgeloos door elkaar geklutst: verbeelden, inbeelden, denken, bedenken, voorstellen. Terwijl ik gewoon iets wil vertellen over onze verbeelding.

Het zootje bewijst dat dat laatste niet zo eenvoudig is.

Einstein stelt de logica tegenover de verbeelding, dat is even begrijpelijk als misleidend. Het meeste van ons dagelijks 'denken' verloopt immers niet volgens de logica en onze verbeelding is ook lang niet altijd volstrekt zonder logica of rede. Toch ervaren we verbeelding vaak als iets fundamenteel anders dan ons denken.

Er zijn genoeg vertrouwde woordkoppels in onze taal die dat staven: feit-fictie, realiteit-fantasie, Dichtung-Wahrheit, werkelijkheid-verbeelding, enzovoort.

We denken graag in die heldere tegenstellingen. We denken ook graag dat ons denken helder is en de verbeelding troebel. Ik ben daar zelf ook schuldig aan. Ik deel bijvoorbeeld graag de mensheid op in twee soorten: de prozaïsche en de poëtische medemens. Dat is al even kort door de bocht als de tegenstelling logica-verbeelding van Einstein.

Zijn prozaïsche houding kan de poëzie van iemand verbergen, en omgekeerd heb ik zelf een gezond wantrouwen jegens zelfverklaarde, chronische poëten. Het zijn vaak schijn gestalten.

Wat ik hiermee voornamelijk wil zeggen: de rede en de verbeelding zijn geenszins elk op zich waterdicht. Ergens in onze hersenen, in het hart, in de zogenaamde ziel, zelfs ooit in de giftige galblaas – of noem ze maar op, al de echte en bedachte plekken in ons lichaam waar we onze geest een plaats geven – 'lekken' rede en verbeelding voortdurend in elkaar.

Verbeelding en rede, anders gezegd, lopen gedurig in elkaar over. En gelukkig maar, want anders was het geen leven. En was het ook geen samenleven.

Over dat laatste wil ik het hebben.

Over hoe wij onmogelijk samen kunnen bestaan zonder dat we ons elkaar verbeelden. Anders hadden we wel een hartspier, maar geen hart.

Laatst waren er veel vrienden in huis. Voor een feestje. We kennen elkaar allemaal al lang en komen regelmatig samen, soms om iets te vieren, soms zomaar.

Ik noteerde daar toen het volgende over.

"Ik zie graag mensen in ons huis komen. Uiteraard zie ik ze ook graag vertrekken. Het zou geen leven zijn, zoveel leven.

Een voor een of twee per twee kwamen ze aan, in de verzezen mantels van het killende najaar. Dat, dus, zie ik graag gebeuren. Dat binnenkomen van buiten van gasten en hun langzaam thuis raken ook al is het hun thuis niet."

Deze passage is een en al verbeelding. Daarmee bedoel ik geenszins dat het een fantasie zou zijn. Het is werkelijk gebeurd en ik heb het ook nog eens zó gezien.

Maar ik heb het natuurlijk ook anders gezien. Ik nam natte jassen aan, gaf handen aan verkleumde vingers, zoende koude wangen, ontving de lieve flessen en leidde iedereen feilloos de warme woonkamer binnen.

Kortom, ik was een aardige gastheer. En uiteraard had ik het te druk om tegelijk ook nog eens bovenstaande, wat poëtische passage te bedenken.

En toch, ik heb het ook precies gezien zoals ik het later heb verwoord. Er is geen woord van gelogen.

Ik had toen, anders gezegd, tegelijk gekeken en gezien. Gehandeld en bedacht. Maar in geen van die gevallen heb ik iets verzonnen.

Daar sta ik op, dat is stellig mijn gevoel.

Om het nog anders te zeggen. Soms denk ik, gesteund door mijn oneindige verbeelding, dat ik net daarom twee ogen heb: het ene kijkt, het andere ziet. Het ene registreert, het andere interpreteert.

Dat laatste kan veel richtingen uit, van verklaren tot fabuleren. Maar over die spreidstand heb ik het nu niet. Wel over de gelijktijdige ogen.

Van een gewoon voorval zoals de binnenkomst van de gasten op een avond in ons huis en mijn simultane kijken en zien, kan ik intussen talloze voorbeelden geven. Zelfs in de vrijdagse volle, witte vuilniszak heb ik weleens de *memory lane* van de afgelopen, afgedankte week bespeurd. Richting afvaloven.

Voor dat alles, van de vuilniszak tot het feestje, hoef ik geen moeite te doen. Weinig gaat zo vanzelf als het samengaan van kijken en zien. Daar is niet wonderlijks of uitzonderlijks aan, we doen het allemaal voortdurend, al is ene mens er zich uiteraard bewuster van dan de andere.

Dat samengaan van kijken en zien heeft voor- en nadelen. Een notoir nadeel is dat ons geheugen behoorlijk onbetrouwbaar is als het op de waarheid over, de 'reconstructie' van ons verleden aankomt.

De actiefste verhalenverteller in ons is ons geheugen. Wie denkt dat hij zijn bestaan waarheidsgetrouw kan herbelevan met behulp van zijn geheugen, verbeeldt zich maar best iets anders. Het geheugen is onze fideelste bedrieger.

Dat is uitvoerig met neurologische experimenten vastgesteld.

Een voordeel van dit alles is dat het bij iedereen zo toegaat. Niemand ontsnapt aan de permanente verbeelding van zijn geheugen. We leven allemaal samen in een collectieve *faction*.

Ooit heb ik dat al vastgesteld bij het heel jonge kind. Hoe het gloeiend geloofde in zijn eigen half ware verhalen over zijn jonge verleden en ook, en vooral, in de verhalen die ik hem vertelde over mijn eigen kindertijd – en die ik achteraf 'spreekjes' noemde.

Ik kwam toen, beseffend dat hij dit zoals iedereen voor de rest van zijn leven zou blijven doen – en dat het met zijn verbeelding dus wel goed zat – tot een wat duizelingwekkende vaststelling.

Ze is me bijgebleven en heeft me, stel ik jaren later vast, geholpen om ons samenleven beter te begrijpen. In zijn hoofd- en zijwegen.

Toen al hadden onderzoekers vastgesteld dat we 'allemaal onze eigen geschiedenis herschrijven'. Het geheugen is een instant romanschrijver.

Ik vond het bewijs daarvan al in mijn jonge kind. En kijkend en luisterend naar dat kind, breidde mijn eigen verbeelding zich snel uit.

"Terwijl hij dagelijks toeneemt," zo observeerde ik, "moet ook hij zichzelf al flink aan het herschrijven zijn. En ik hem ook. En zijn moeder ook. En zijn zus. En zijn kat. En zijn knuffel. En het huis. En wie nog allemaal. Intussen zijn er al zeker zeven versies van zijn geschiedenis in omloop. En het leven moet nog beginnen."

Dat was op zich al een opmerkelijke vaststelling. Daarna was er geen houden meer aan de verbeelding.

"Ook hiernaast," zo leek me, "schrijven ze duchtig. En hier tegenover. En hier schuin tegenover. De hele straat is dag in dag uit aan het herschrijven. En ook de zijstraat, enzovoort."

Toegegeven, de verbeelding was in vorm toen. Maar ook hier was er niets van gelogen. Het besluit was onvermijdelijk: "De hele wereld herschrijft zichzelf de klok rond. En niemand die zich het origineel herinnert."

Die conclusie roept op haar beurt vragen op. Als elk geheugen, van iedereen, meteen de feiten herschrijft, welke geschiedenis schrijven we dan? En waar, eigenlijk, blijven de feiten achter?

Dat herschrijven moet een reden hebben. Het geheugen is niet zomaar een registrerende harde schijf. Daar is al veel over gespeculeerd. Ik hou het er nu bij dat het anders geen leven zou zijn. En bijgevolg ook, zoals gezegd, geen samenleven. Want elk leven is samenleven, alleen al met onszelf.

We vormen ons dus voortdurend een beeld van de ander, kinderen van hun ouders, ouders van hun kinderen, maar uiteraard ook ver buiten het gezin. Ook van burens, kennissen, collega's, geliefden, vrienden en noem maar op vorm ik me een beeld.

Omgekeerd gaat het net zo.

Vanzelfsprekend is dat beeld geen volstrekt verzinsel. Het is een samenstelling, van feiten en verbeelding. Die verbeelding is niet zomaar fictie, in die zin dat we personages van elkaar zouden maken. Dat zou ook weer geen leven zijn. Veeleer een *second life*.

Waarom doen we het dan, ons elkaar in zekere zin, tot op zekere hoogte, in zekere mate verbeelden? Met behulp van het geheugen, maar net zo goed met onze dagelijkse empathie, in onze vanzelfsprekende omgang met elkaar.

Het moet te maken hebben met een verschil tussen de feiten en de verbeelding. Een fundamenteel verschil. Dat niet onoverbrugbaar maar net aanvullend is.

Om het in één beeld samen te vatten: de feiten verdelen, de verbeelding verenigt. En om dat beeld meteen wat te verfijnen: de feiten zijn weerloos, de verbeelding beschut ze.

Zoals een huisje de slak.

Of om het nog verder te bedenken: zonder de feiten is de verbeelding niets, zonder de verbeelding zijn de feiten ook niets.

Noem ze voor mijn part de twee polen van ons gedachten- en gevoelsleven – ze trekken elkaar aan en stoten elkaar af.

Dit beeld van de polen is nog zo gek niet. Polen hebben elkaar elementair nodig. Eén pool is geen pool. Pool- en tegenpool kunnen elkaar even gloeiend vinden als ontkennen. De aantrekking is even sterk als de afstoting.

Iets dergelijks geldt – zoals altijd met de nodige verbeelding – ook voor ons. Denken en verbeelding, feiten en verhaal kunnen elkaar in- of uitsluiten. Doorgaans echter werken ze samen in een schemergebied.

Natuurlijk kan niemand precies afbakenen waar de rede regeert en de verbeelding het overneemt. Of omgekeerd. Hun samenwerking is grotendeels een raadsel.

En precies dat maakt ook ons samenleven tot een delicate zaak. Ik ervaar en beschouw mijn samenleven met de anderen als een dagelijkse evenwichtsoefening.

Ook dat laatste woord, denk ik, is het juiste. Van de banaalste tot de intiemste 'contacten', allemaal doen ze in wisselende mate een appel op de verbeelding.

Alsof ik met elke andere medemens op de wip zit, in de speeltuin van ons samenleven. En we beiden vanzelf voortdurend onze positie verruilen, wisselend op de wip: de ene de hoogte in van de verbeelding, de andere beneden in de werkelijkheid.

En telkens weer omgekeerd.

Tot we elkaar ergens in een zwevend midden, tussen weten en gissen, ontmoeten.

Die evenwichtsoefening vindt plaats zowel in onze mailboxen, onze straten als onze kamers. Die volgorde heb ik niet willekeurig aangebracht, ze vertoont een toenemende intimiteit.

Dat we elkaar in de publieke ruimte 'opvoeren', is vrij logisch. We zijn er grotendeels vreemden die elkaar minder of meer schampen, om allerhande minder of meer formele redenen.

Maar hoe gaat het toe in onze kamers? Daar gelden de formele redenen niet, of toch veel minder. In wezen kan in onze kamers alles.

Het is geen gemakkelijke vraag. Ze peilt naar de betekenis en het proces van onze intimiteit en dus van dat zo raadselachtige verschijnsel: de liefde. Daarover denkt onze verbeelding al na sinds we verbeelding hebben, in de meest uiteenlopende vormen. Van smartlappen over de psychoanalyse tot de neurologie. Of zeg maar in verschillende stadia van verbeelding.

Ik ben min of meer op de hoogte van die verschillende zienswijzen, van de poëzie tot de chemie van onze affecties. En uiteraard hebben ze me leren kijken en inzien. Maar finaal, zo is de ervaring, staat men er in de kamers, in de liefde, in de vriendschap, kortom in de doolhof van onze innigste omgang met elkaar alleen voor.

Net zoals de ander.

Tot in de hartelijkste nadering, zelfs in de vereniging, blijven wij raadsels voor elkaar. Net als we dat ook zijn in de gewoonste, meest dagelijkse, vanzelfsprekende verbondenheid. In familie-, vrienden- en kennissenkringen.

Uiteraard denk ik daar niet voortdurend over na. De gloed van de liefde zelf verhindert dat gelukkig.

Maar nu ik het als denkoefening dan toch eens doe, komt de hele kwestie samen in één even eenvoudige als peilloze vraag: hoe zien wij elkaar graag?

Laat ik ze even hardop herhalen: *hoe zien wij elkaar graag?*

Ze is minstens drie vragen in één. Ze gist naar hoe we elkaar *zien*, in meerdere betekenissen. Ze vraagt zich af hoe we er eigenlijk in slagen, dag in dag uit, om van elkaar te houden.

Ten slotte is ze ook een retorische vraag – want kennelijk slagen we er al eeuwen in om van elkaar te houden zonder ons voortdurend af te vragen hoe we het doen.

In alle drie vragen is er één constante, de verbeelding. We kunnen er moeilijk omheen, zonder verbeelding zou het onmogelijk zijn.

Er schuilt, besef ik, een gevoelig gevaar in deze vraag en in de rol die ik de verbeelding toedicht in onze vele soorten liefde voor elkaar.

Uitgerekend in deze context is verbeelding een lastig woord. Of het nu om liefde voor kinderen, ouders, vrienden, geliefden of huisdieren en zeker ook gekoesterde dingen gaat: nergens, lijkt me, zijn we kwetsbaarder dan in die ervaring.

We beschouwen ze vaak als de meest 'authentieke' gebeurtenissen in ons bestaan. Waarin we ons laten vervoeren door iemand of iets anders, en omgekeerd onszelf overgeven aan iemand of iets anders – in de mate waarin we dat kunnen, willen en durven.

Ik ben de eerste om dat alles te herkennen en te onderkennen. Het bezielt mijn dagen.

Daarom kan ik het alleen maar herhalen: dat ik uiteraard niet bedoel dat wij elkaar slechts kunnen beminnen door elkaar te verzinnen. We maken niet dag in dag uit fabeldieren van elkaar om ergens in een mythe of een sprookje te gaan bestaan.

In onze keukens of slaapkamers.

Maar we moeten elkaar ook niet verschonen: altijd, in mindere of meerder mate, verschonen we elkaar. Om het wat leefbaar te houden in onze korte ademtocht.

Ik zie niet in wat daar mis mee is. Ik beschouw het als een natuurlijke genade jegens elkaar. In een welbegrepen eigenbelang.

Wie graag ziet, wordt zelf graag gezien. Dan verkeren we samen ontegensprekelijk, en zelfs logischerwijze, in een doolhof. Meer zelfs, we zoeken elkaar in een spiegelpaleis.

Wie even de verschillende 'liefden' overweegt die hij onderhoudt – van de geringste tot de belangrijkste, de verste tot de intiemste, de nieuwste tot de oudste, de meest terloopse tot de meest bestendige – moet het onvermijdelijk duizelen.

Het is druk in ons spiegelpaleis.

En dan doel ik niet eens op het aantal mensen, of zelfs dingen, wel op de bewegingen. Onder ons. In één gezin kan er, zelfs onder twee mensen, meer gebeuren dan in een uitgebreide WhatsAppgroep. We kunnen onder z'n tweeën met velen om elkaar bewegen. Zoals we evenzeer kunnen verstommen onder tientallen en honderden.

Die drukte en die bewegingen onder geliefden van allerlei slag, in ons spiegelpaleis, zoals ik het hier nu maar noem, zijn evenzeer de oorzaak als het gevolg van de verbeelding. De verbeelding is hun beweegreden en hun mechanisme.

En zo kom ik terug bij het begin van dit betoog.

Stel dat we onder elkaar geen verbeelding hadden. Dat we als louter ademende, handelende, uitsluitend rationele wezens bewogen onder elkaar. Die denkoefening is natuurlijk al vaak gemaakt in toekomstverhalen allerhande, van romans tot films.

En hoe vaak niet is de barst in dat soort ijzige mensbeeld een vonk van verbeelding die in iemand ontstaat of ontwaakt. Uit het niets of uit een ver verleden – de menselijke tijd vóór de onmenselijke toekomst.

En dan wordt die opstoot vanzelfsprekend meedogenloos afgestraft, want de verbeelding is in die context levensgevaarlijk.

Zo'n denkoefening, à la *Brave New World* en veel andere, waarschuwt ons niet alleen voor een huiveringwekkende toekomst, waarin het ontbreken van de verbeelding catastrofaal is. Ze speculeert ook over het heden, waarin we tot nader order nog altijd volledig menselijke wezens zijn, tussen hartspier en hart.

Met alle gevolgen vandien.

Want natuurlijk is de verbeelding ook nu onder ons gevaarlijk. Denk alleen al aan het epidemische narcisme op Youtube, Facebook en aanverwante spiegelpaleizen. Dagelijks, chronisch, richten miljoenen koninginnen (m/v) zich daar tot een digitaal orakel: 'Spiegeltje, spiegeltje aan de wand ...'.

Dan wordt de verbeelding waan.

Dat is het eeuwige risico. Altijd hangt ergens in de wijdte van onze verbeelding de afgrondelijke vraag: Wie verbeelden we ons dat we zijn? Onze verbeelding is onnoemelijk veel grenzelozer dan wijzelf.

En toch: wie zouden wij ooit *zijn* indien we niet onszelf konden verbeelden als enerzijds almachtig 'een God in 't diepst van mijn gedachten' en anderzijds slechts 'een broodkruimel op de rok van het universum' – om twee bekende, onderling zo uiteenlopende beelden van beroemde dichters te citeren, Willem Kloos en Lucebert.

Anders gezegd, hoe zouden we elkaar ooit kunnen liefhebben als we niet evenzeer God als niemand waren?

Het antwoord ligt voor de hand: geen idee.

Geschreven in opdracht van CCHA De Tafelredes.